

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

Adres pand	:	NIEUWEZIJDSE VOORBURG WAL 226
Status pand	:	Gemeentelijk monument
Monumentnummer	:	207033

Aanvrager	:	
Architect	:	Rappange & Partners architecten b.v.

Soort aanvraag	:	Monumentenvoorinformatie
Monumenta aanvraagnummer	:	-
Bouwaanvraagnummer	:	-
Monumentadviseur	:	Zanden, J. van der

Plan ingekomen BWE/BWT	:	
Plan ingekomen bMA	:	4-10-2006
Beschrijving gewenst	:	Nee
Bouwplanoverleg	:	Ja
RDMZ advisering	:	Niet van toepassing

Omschrijving:

Het betreft het verhogen met twee bouwlagen van het voormalige Geld en telefoonkantoor.

Plananalyse:

Boven op het voormalige PTT-kantoor worden, ten behoeve van de herbestemming tot stadsdeelkantoor voor het Stadsdeel Centrum, terug liggend t.o.v. de gevel twee bouwlagen toegevoegd. De hoeken, die verspringen, blijven hierbij vrij.

Hiervoor worden de bestaande opbouwsels verwijderd. In wezen zijn deze te verwijderen elementen geen onderdelen van het gebouw. Het zijn losse op het dak geplaatste schermen met een afdak waar achter apparatuur voor telefonie etc. stond opgesteld. De elementen hebben geen vloer en zijn open t.o.v. de buitenlucht. De huidige opbouwsels zijn tegen een verhoogde muur aangeplaatst die om de hoven heen staan. Verder worden er een paar opbouwen van technische ruimtes die wel een onderdeel van het gebouw uitmaken verwijderd. Deze elementen zijn niet oorspronkelijk maar later toegevoegd.

Oorspronkelijk was de hof een centrale hal met een glazen kap bij het dak. Om het strakke kubistische ontwerp niet te verstoren werd op het dak rondom de kap een muur gebouwd (zie bijgeleverde afbeeldingen). Met de bouw van het verbindend element die de centrale hal in tweeën deelde, is de kap verwijderd en is de hal bij de verdiepingsvloer dicht gelegd. De muur is grotendeels blijven staan. Op het dak heeft in het verleden nog een later toegevoegde kantine gestaan. Deze is met het aanbrengen van de huidige schermen weer verwijderd.

De bovenste verdieping vormde een zware afsluiting van het gebouw zonder de huidige ramen in de gevel. Deze verdieping kreeg licht via de centrale hal en een lichtkap in het dak.

Het huidige voorstel voorziet in twee bouwlagen die, aldus de architect, binnen hetzelfde volume blijven als de bestaande opbouwsels. Hierbij komen in de lichte hoven de gangen. Hoe de ontsluiting precies wordt gerealiseerd is vooralsnog onbekend. De architectuur van de bouwlagen is aangepast op het bestaande gebouw, maar dit staat in de ogen van de architect nog ter discussie, de primaire vraag is of er een opbouw als voorgesteld kan komen.

Gevolgen voor de monumentale waarde:

Door het vervangen van de ramen en het toevoegen van ramen in het bovenste deel van de gevel is dit bijzondere kubistische gebouw (gebaseerd op het Larkin building van Frank Lloyd Wright 1909) al enigszins verschaald. Gezien het bijzondere ontwerp het belang voor de architectuurhistorie en prominente ligging achter het paleis op de Dam is ondanks deze verschraling besloten het pand een monumentenstatus te geven. Te meer omdat het gebouw een schakel vormt in de City-vorming met Amerikaanse invloeden aan de Nieuwezijds Voorburgwal (Telegraafgebouw 1928, J.F. Staal en G.J. Langhout, Gebouw Candida 1931, F.A. Warners). De vraag is nu of dit gemeentelijk monument een dergelijke permanente toevoeging kan hebben. BMA acht overigens de huidige elementen op het dak een dermate provisorische losse toevoegingen dat hier geen rechten aan kunnen worden ontleend voor het verhogen van het gebouw. Met het toevoegen van nieuwe verdiepingen op het dak verandert het karakter van het gebouw zo wezenlijk en er raakt het gebouw zodanig verwijderd van het oorspronkelijke concept en beeld dat BMA de toegevoegde verdiepingen als een hoogst onwenselijke ontwikkeling beschouwd. Door de verhoging zal het voormalige geldkantoor definitief zijn oorspronkelijke architectuur verliezen.

Geconcludeerd kan worden dat ondanks de voordelen van de locatie, het gebouw met de ruimtebehoefte van het Stadsdeel, niet geschikt is als stadsdeelkantoor.

Redengevende omschrijving:

Beschrijving van Nieuwezijds Voorburgwal 226

Bezoekdatum: 25 oktober 2004

Datum beschrijving: 2 december 2004

Auteur: Wim Boerefijn

Architect: J. Crouwel

Ontwerp: 1924-1927

Stedenbouwkundige context

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 neemt een geheel bouwblok uit de grachtengordel in beslag, omsloten door de Nieuwezijds Voorburgwal, de Raadhuisstraat, de Spuistraat, en de Paleisstraat. Alle bebouwing van dit bouwblok is destijds gesloopt voor de nieuwbouw. Ten opzichte van de gebouwen in de naaste omgeving, vooral aan de Nieuwezijds Voorburgwal, steekt het pand nogal af, doordat het strakker en abstracter is qua vormtaal. Door zijn markante ligging omgeven door tamelijk brede straten, en omdat het langs de zuidzijde van het paleis ook vanaf de Dam te zien is, heeft de ligging een hoge situationele waarde, die versterkt wordt door het grote volume van het gebouw.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 is in 1924 gebouwd als Rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefonbedrijf, maar is rond 2000 verbouwd tot supermarkt op de begane grond en kantoren op de verdiepingen. Het hoofdvolume heeft een betonskelet-constructie. Het volume is vijfzijdig ontworpen, met een zeer korte gevel bij de scherpe zuidwestelijke hoek van de kavel, waartegen op straatniveau een klein kiosk-achtig gebouwtje is gebouwd. Alle gevels zijn symmetrisch opgezet. Boven een souterrain zijn er vijf volle bouwlagen, en daarboven is er onder het platte dak nog een bouwlaag met gesloten gevels. De brede hoofd-ingangspartij ligt aan de Nieuwezijds Voorburgwal, maar verder onderscheidt de gevel zich hier niet van de overige. Aan de Spuistraat zijn er achteringen.

Het pand is in 1924 ontworpen door architect J. Crouwel. In de late twintigste eeuw zijn bij de verbouwing tot supermarkt de ramen vervangen, waarbij de oorspronkelijke indeling is gehandhaafd, terwijl een aantal luiken en deuren zijn vernieuwd. Aan de westzijde is er bij de entree een nieuwe bordestrap gemaakt.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

Het gebouw maakt een zeer sobere, zware en stevige indruk door het vele ongedecoreerde metselwerk en het platte volume met de horizontale geleiding. De blokvormige bouwmassa is grotendeels gemetseld in baksteen in Vlaams verband, en wordt horizontaal geleed door een hoge granieten plint, horizontale rijen gevelopeningen, borstweringen annex balkonbalustrades, betonnen luifels en daklijsten van beton of natuursteen. Er is ook een zeer ondergeschikte verticale geleiding in de vorm van de vensters, die recht boven elkaar zijn geplaatst. In de vier hoofdgevels zijn er steeds hoektraveeën die iets zijn teruggezet en die iets lager zijn ten opzichte van het middengedeelte. Doordat de borstweringen boven de eerste, tweede en derde bouwlaag zo zijn ontworpen, dat ze niet terugwijken bij de hoektraveeën, lopen deze hier door als balkonbalustrades. De derde verdieping is in de gevels iets lager uitgevoerd dan de onderliggende verdiepingen, en heeft ramen die dieper in de gevel liggen, waarboven doorlopende betonnen luifels zijn aangebracht. Op de vierde verdieping zijn de vensters iets lager en liggen ze meer in het gevelvlak, dat verder naar boven doorloopt over nog een verdiepingshoogte zonder vensters. Alle vensters hebben een liggend formaat, en zijn gevuld met vernieuwde ramen van groen metaal met thermopane. Deze ramen volgen qua indeling de oorspronkelijke stalen ramen. In de oostgevel (aan de Nieuwezijds Voorburgwal) bevindt zich de vijf traveeën brede hoofdingangspartij. In de westgevel aan de Spuistraat bevindt zich op straatniveau in het midden een drie traveeën brede toegang met luifel, die toegang geeft tot de kantoren op de verdiepingen, terwijl de kleinere ingangen met luifels links en rechts naar de supermarkt op de begane grond leiden. Op het dak van het hoofdvolume is er aan de zijde van de Spuistraat een langwerpige, doosvormige opbouw die is bekleed met glazen panelen, en die waarschijnlijk dateert van rond 2000.

Tegen de zuidwestelijke hoek van het hoofdvolume staat op begane-grond-niveau een klein eenlaags gebouwtje in de vorm van een uitgerekte zeshoek. De gevels hebben dezelfde hoge plint als het hoofdvolume, en zijn daarboven grotendeels blind tot aan een flinke betonnen luifel. Het gebouwtje wordt bekroond door een betonnen latei en een met zink gedekt tentdak.

Interieur

Het pand is niet bezocht, maar van buitenaf is zichtbaar dat de structuur op de begane grond wordt bepaald door muurdammen en kolommen van geel geglazuurde baksteen, die waarschijnlijk uit de bouwtijd van het pand dateren.

Cultuurhistorische context

Het pand is in 1924 ontworpen als kantoor voor het Geld- en Telefoonbedrijf. Het gebouw stond bekend als 'geldkantoor', net als het postgirokantoor dat sinds 1920 in het voormalige hotel-café Palais Royal was gevestigd. Voor 1950 was ook de belastingdienst in het pand gevestigd, maar na die tijd deed het gebouw alleen nog dienst als telefooncentrale. Rond 2000 is het gebouw flink onder handen genomen, en is er op de begane grond een supermarkt in gevestigd, terwijl er op de verdiepingen kantoren zijn van KPN.

Het pand werd ontworpen door architect Joseph. Crouwel (1885-1962). Deze begon zijn carrière als medewerker van de architecten De Bazel en Berlage. In 1917 werd hij tot rijksbouwmeester benoemd, nadat hij derde werd in een prijsvraag voor een ontwerp voor de Rijksacademie voor de Beeldende Kunsten. Bijna veertig jaar lang was hij verantwoordelijk voor de bouw van de meeste Nederlandse postkantoren. Steeds worden zijn ontwerpen gekenmerkt door een sterke hang naar

monumentaliteit. Zijn vroegste werk, zoals Koningslaan 32-36 (1912), volgde de stijl van De Bazel, daarna volgde zijn werk meer de stijl van de "Amsterdamse school", met uitbundig baksteengebruik, en later werd het werk strakker, waarvan Nieuwezijds Voorburgwal 226 een voorbeeld is. De vormgeving van het pand doet met zijn horizontale geledingen en uitkragingen en zijn plastische opzet enigszins denken aan het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright, die vooral in de jaren 1910 aanhang genoot, maar door het gebruik van baksteen heeft het pand toch een typisch Nederlandse uitstraling. Crouwel bouwde onder andere postkantoren in Utrecht, Arnhem en Haarlem, en onderwijsgebouwen in Utrecht.

Conclusie

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 heeft architectuurhistorische waarde vanwege de bijzondere vormgeving in een stijl die spreekt door middel van de vormgeving van het volume, met een weinig opvallende subtiele en zorgvuldige detaillering. Het bouwwerk heeft bovendien stedenbouwkundige waarde omdat het op een zeer beeldbepalende locatie is gelegen, geheel omgeven door straten. Het bouwwerk heeft ook cultuurhistorische waarde vanwege de oorspronkelijke functie als 'geldkantoor' en 'telefooncentrale'. Nog altijd is de KPN in het pand gevestigd, ook al is de functie op de begane grond volledig gewijzigd. Het exterieur is tamelijk gaaf bewaard gebleven.

Bronnen en literatuur

Corjan van der Peet, Guido Steenmeijer, De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers, Rotterdam 1995, pp. 397-399

G. Vermeer & B. Rebel (red.), d'Ailly's Historische Gids van Amsterdam, Den Haag 1992.

Archief Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

Beeldbank Gemeentearchief Amsterdam

Aanvullende notitie:

Beschrijving van Nieuwezijds Voorburgwal 226, Spuistraat 175, Spuistraat 177 (voormalig Rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefoonbedrijf)

Data: 2 december 2004 (redengevende omschrijving), 24 november 2006

Auteurs: Wim Boerefijn (redengevende omschrijving), Dik de Roon en Jos Smit

Bezoekdata: 25 oktober 2004 (GMP), 30 oktober 2006

Opmerkingen

De zeer complexe bouwgeschiedenis van het voormalige Telecomgebouw leidt er toe dat deze beschrijving nog niet is afgerond. Via onderzoek in het Gemeentearchief en in het Nederlands Architectuurinstituut zijn inmiddels al wat raadsels ontrafeld, maar wij proberen nog meer te weten te komen over dit architectuurhistorisch bijzondere object. Al is dit verhaal nog niet 'af', toch denken wij dat het al voldoende achtergrondinformatie biedt bij de bespreking van de verbouwingsplannen in de Commissie van Welstand en Monumenten.

Status

Gemeentelijk monument

Objectnummer: 207033

Redengevende omschrijving:

'(...)=identificatie [adres, data, auteur, adres]

Architect: J. Crouwel

Ontwerp: 1924-1927

Stedenbouwkundige context

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 neemt een geheel bouwblok uit de grachtengordel in beslag, omsloten door de Nieuwezijds Voorburgwal, de Raadhuisstraat, de Spuistraat, en de Paleisstraat. Alle bebouwing van dit bouwblok is destijds gesloopt voor de nieuwbouw. Ten opzichte van de gebouwen in de naaste omgeving, vooral aan de Nieuwezijds Voorburgwal, steekt het pand nogal af, doordat het strakker en abstracter is qua vormtaal. Door zijn markante ligging omgeven door tamelijk brede straten, en omdat het langs de zuidzijde van het paleis ook vanaf de Dam te zien is, heeft de ligging een hoge situationele waarde, die versterkt wordt door het grote volume van het gebouw.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 is in 1924 gebouwd als Rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefonbedrijf, maar is rond 2000 verbouwd tot supermarkt op de begane grond en kantoren op de verdiepingen. Het hoofdvolume heeft een betonskelet-constructie. Het volume is vijfzijdig ontworpen, met een zeer korte gevel bij de scherpe zuidwestelijke hoek van de kavel, waartegen op straatniveau een klein kiosk-achtig gebouwtje is gebouwd. Alle gevels zijn symmetrisch opgezet. Boven een souterrain zijn er vijf volle bouwlagen, en daarboven is er onder het platte dak nog een bouwlaag met gesloten gevels. De brede hoofd-ingangspartij ligt aan de Nieuwezijds Voorburgwal, maar verder onderscheidt de gevel zich hier niet van de overige. Aan de Spuistraat zijn er achteringen.

Het pand is in 1924 ontworpen door architect J. Crouwel. In de late twintigste eeuw zijn bij de verbouwing tot supermarkt de ramen vervangen, waarbij de oorspronkelijke indeling is gehandhaafd, terwijl een aantal luiken en deuren zijn vernieuwd. Aan de westzijde is er bij de entree een nieuwe bordestrap gemaakt.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

Het gebouw maakt een zeer sobere, zware en stevige indruk door het vele ongedecoreerde metselwerk en het platte volume met de horizontale geleding. De blokvormige bouwmassa is grotendeels gemetseld in baksteen in Vlaams verband, en wordt horizontaal geleed door een hoge granieten plint, horizontale rijen gevelopeningen, borstweringen annex balkonbalustrades, betonnen luifels en daklijsten van beton of natuursteen. Er is ook een zeer ondergeschikte verticale geleding in de vorm van de vensters, die recht boven elkaar zijn geplaatst. In de vier hoofdgevels zijn er steeds hoektraveeën die iets zijn teruggezet en die iets lager zijn ten opzichte van het middengedeelte. Doordat de borstweringen boven de eerste, tweede en derde bouwlaag zo zijn ontworpen, dat ze niet terugwijken bij de hoektraveeën, lopen deze hier door als balkonbalustrades. De derde verdieping is in de gevels iets lager uitgevoerd dan de onderliggende verdiepingen, en heeft ramen die dieper in de gevel liggen, waarboven doorlopende betonnen luifels zijn aangebracht. Op de vierde verdieping zijn de vensters iets lager en liggen ze meer in het gevelvlak, dat verder naar boven doorloopt over nog een verdiepingshoogte zonder vensters. Alle vensters hebben een liggend formaat, en zijn gevuld met vernieuwde ramen van groen metaal met thermopane. Deze ramen volgen qua indeling de oorspronkelijke stalen ramen.

In de oostgevel (aan de Nieuwezijds Voorburgwal) bevindt zich de vijf traveeën brede hoofdingangspartij. In de westgevel aan de Spuistraat bevindt zich op straatniveau in het midden een drie traveeën brede toegangspartij met luifel, die toegang geeft tot de kantoren op de verdiepingen, terwijl de kleinere ingangen met luifels links en rechts naar de supermarkt op de begane grond leiden. Op het dak van het hoofdvolume is er aan de zijde van de Spuistraat een langwerpige, doosvormige opbouw die is bekleed met glazen panelen, en die waarschijnlijk dateert van rond 2000.

Tegen de zuidwestelijke hoek van het hoofdvolume staat op begane-grond-niveau een klein eenlaags gebouwtje in de vorm van een uitgerekte zeshoek. De gevels hebben dezelfde hoge plint als het hoofdvolume, en zijn daarboven grotendeels blind tot aan een flinke betonnen luifel. Het gebouwtje wordt bekroond door een betonnen latei en een met zink gedekt tentdak.

Interieur

Het pand is niet bezocht, maar van buitenaf is zichtbaar dat de structuur op de begane grond wordt bepaald door muurdammen en kolommen van geel geglazuurde baksteen, die waarschijnlijk uit de bouwtijd van het pand dateren.

Cultuurhistorische context

Het pand is in 1924 ontworpen als kantoor voor het Geld- en Telefoonbedrijf. Het gebouw stond bekend als 'geldkantoor', net als het postgirokantoor dat sinds 1920 in het voormalige hotel-café Palais Royal was gevestigd. Voor 1950 was ook de belastingdienst in het pand gevestigd, maar na die tijd deed het gebouw alleen nog dienst als telefooncentrale. Rond 2000 is het gebouw flink onder handen genomen, en is er op de begane grond een supermarkt in gevestigd, terwijl er op de verdiepingen kantoren zijn van KPN.

Het pand werd ontworpen door architect Joseph. Crowel (1885-1962). Deze begon zijn carrière als medewerker van de architecten De Bazel en Berlage. In 1917 werd hij tot rijksbouwmeester benoemd, nadat hij derde werd in een prijsvraag voor een ontwerp voor de Rijksacademie voor de Beeldende Kunsten. Bijna veertig jaar lang was hij verantwoordelijk voor de bouw van de meeste Nederlandse postkantoren. Steeds worden zijn ontwerpen gekenmerkt door een sterke hang naar monumentaliteit. Zijn vroegste werk, zoals Koningstraat 32-36 (1912), volgde de stijl van De Bazel, daarna volgde zijn werk meer de stijl van de "Amsterdamse school", met uitbundig baksteengebruik, en later werd het werk strakker, waarvan Nieuwezijds Voorburgwal 226 een voorbeeld is. De vormgeving van het pand doet met zijn horizontale geledingen en uitkragingen en zijn plastische opzet enigszins denken aan het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd

Wright, die vooral in de jaren 1910 aanhang genoot, maar door het gebruik van baksteen heeft het pand toch een typisch Nederlandse uitstraling. Crouwel bouwde onder andere postkantoren in Utrecht, Arnhem en Haarlem, en onderwijsgebouwen in Utrecht.

Conclusie

Het gebouw Nieuwezijds Voorburgwal 226 heeft architectuurhistorische waarde vanwege de bijzondere vormgeving in een stijl die spreekt door middel van de vormgeving van het volume, met een weinig opvallende subtiele en zorgvuldige detaillering. Het bouwwerk heeft bovendien stedenbouwkundige waarde omdat het op een zeer beeldbepalende locatie is gelegen, geheel omgeven door straten. Het bouwwerk heeft ook cultuurhistorische waarde vanwege de oorspronkelijke functie als 'geldkantoor' en 'telefooncentrale'. Nog altijd is de KPN in het pand gevestigd, ook al is de functie op de begane grond volledig gewijzigd. Het exterieur is tamelijk gaaf bewaard gebleven.

(...)=bronnen en literatuur, verplaatst naar slot'

Stedenbouwkundige context

Dit deel van de middeleeuwse stad wordt ingesloten door de omstreeks 1350 gegraven Nieuwezijds Voorburgwal - in 1884 gedempt -, de in 1380 aangelegde Nieuwezijds Achterburgwal – sinds de demping in 1867 Spuistraat geheten – en het in 1883 gedempte Spui dat de zuidelijke stadsgrens vormde tot de stadswal omstreeks 1425 opschoof naar de nieuwe Singelgracht. In de periode 1481 tot 1483 versteende de aarden wal met palissade tot een heuse vestingmuur met poorten, torens en windmolens. De eigenlijk maar smalle strook grond die bij de uitleg van 1380 werd gewonnen en het wat bochtige verloop van de burgwallen leidden tot onregelmatige bouwblokken met kleinschalige bebouwing, waarbij er nauwelijks ruimte open bleef tussen de achtergevels van de huizen aan beide burgwallen. Het in oorsprong middeleeuwse stadsbeeld met de dominerende Nieuwe Kerk is aan de Nieuwe Zijde veel ingrijpender gewijzigd dan aan de Oude Zijde. In de zeventiende eeuw verrees al het in vergelijking met zijn omgeving kolossale stadhuis, nog ingrijpender waren de eind-negentiende-eeuwse dempingen, de grootschalige nieuwbouw sinds die tijd en de aanleg van de Raadhuisstraat (1896).

Met name in de omgeving van het voormalige stadhuis, waar het voormalige Rijkskantoorgebouw tegenover staat, zijn de consequenties ingrijpend geweest: de historische bebouwing is vrijwel compleet weggevaagd. Hier zijn enkele sterk schaalvergrotende gebouwen opgetrokken, waaronder het voormalige Post- en Telegraafkantoor uit 1895-1898 van C.H. Peters (thans Magna Plaza), het voormalige Rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefoonbedrijf zelf, het P.C. Hoofthuis (1984, Aldo van Eyck en Theo Bosch), het Witte Huis (1901, J. en C. Verheul Dzn), de Districtcentrale van de Telefoondienst (1989, vervanger van een negentiende-eeuwse centrale van gelijke omvang), de Kas-Associatie (1906, F.W. M. Poggenbeek; 1933, C.B. Posthumus Meyjes) en het Bungehuis (1934, W. Klok en Gebr. van Gendt). In dit deel van de stad is ook stedenbouwkundig fors ingegrepen. De smalle Stilsteeg werd in 1875 verbreed tot de Paleisstraat, ten koste van het rijtje huizen aan de noordzijde tussen Nieuwezijds Voorburgwal en Singel. Voor de aanleg van de Raadhuisstraat werden in 1895-1896 de Huiszittensteeg en de Korte Huiszittensteeg verbreed, ten koste van de huizen aan de zuidzijde, en werd de aangrenzende Warmoesgracht gedempt. Zo ontstond een kleiner bouwblok begrensd door Nieuwezijds Voorburgwal, Paleisstraat, Spuistraat en Raadhuisstraat. Met de nieuwbouw uit 1927 verdwenen ook de laatste historische panden, waaronder het voormalige dubbelhuis uit 1782 van P.A. Crevenna, waar in de negentiende eeuw de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was gevestigd. Door het bochtige verloop van de beide gedempte burgwallen, de aard van de bebouwing en zijn plaats is het voormalige rijkskantoorgebouw voor het 'Geld- en Telefoonbedrijf' van grote afstand te zien.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen

Het rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefoonbedrijf (hierna 'Telecomgebouw') is gebouwd als uitbreiding van het hoofdpstkantoor aan de andere zijde van de Raadhuisstraat. Rijksbouwmeester J.F. Crouwel (1885-1962) ontwierp in de jaren 1921-1923 een massief gebouw met vlakke baksteengevels, een verhoogde middenopbouw en enigszins benadrukte ingang aan de Raadhuisstraat. De vrij sober gehouden detaillering – onder andere ingangspartij, roedenverdeling, bouwsculpturen en waterspuwers – is beïnvloed door de vormgeving van de Amsterdamse School, net als in bijvoorbeeld zijn bekende Post- en Telegraafkantoren te Utrecht (1917-1924), Haarlem (1920) en Arnhem (1920-1921). Dit ontwerp wordt afgekeurd wegens de hoge kosten. Crouwel moet dus op zoek naar een soberder variant en maakt van de gelegenheid gebruik om te kiezen voor een andere architectonische benadering. 'Door het leggen van een accent in horizontalen zin in de architectuur is getracht den galerijbouw tot uitdrukking te brengen', schrijft Crouwel in het *Bouwkundig Weekblad*. Het resultaat is een uniek gebouw dat in zijn gevelvormgeving verwantschap vertoont met het werk van Frank Lloyd Wright, een Amerikaanse architect die in de eerste helft van de twintigste eeuw veel invloed uitoefende op de Nederlandse bouwkunst. Met name zijn Larkin Company Administration Building (1903) was voor velen een bron van inspiratie, de plattegrondopzet met galerijen rond en geopend naar een van boven verlichte, over de hele bouwhoogte open hal werd bijvoorbeeld ook al door K.P.C. de Bazel gebruikt in het gebouw van de Nederlandsche Handel-Maatschappij.

Opmerkelijk is dat de plattegrond van het eerste ('Amsterdamse School')-ontwerp in hoofdlijnen gelijk is aan die van het tweede, 'versoberde' variant. In eerste instantie bestemde Crouwel de grote hal voor de ambtenaren, met in het midden een 'kluiseland' en langs de randen de loketten die grensden aan de wachtzalen op de begane grond. Later wordt de invulling 'omgedraaid': in het midden de centrale publiekshal, loketten en kantoren komen in de vleugels; dan worden de trappenhuisen ook iets uitgebouwd in de hal. Tot op het laatst zijn beide gevelvarianten ontworpen rond een hoge, centrale hal met grote lichtkap en aparte kapjes op de zijbeuken, het iets uitgebouwde trappenhuis met glas in lood over de hele hoogte en een grote klok op de bovenste verdieping aan de Paleisstraatzijde. In een van de ontwerpen is met potlood een lichtarmatuur ingetekend dat vanaf het plafond - op meer dan twintig meter hoogte - in de hal hing, eindigend in 'lichtbollen' ter hoogte van de loketten.

Misschien dat het in 1923 afgekondigd verbod op beeldhouwkunst aan rijksgebouwen een rol speelde, maar in ieder geval liet Crouwel alle decoraties achterwege. Op basis van dezelfde hoofdvorm – treffend geïllustreerd door de in *De Rijksbouwmeesters* naast elkaar geplaatste afbeeldingen van het eerste ontwerp (gipsmodel) en het uitgevoerde gebouw -, creëerde hij plastische baksteengevels op basis van sterke horizontale accenten, benadrukt door betonnen en natuurstenen randen. In de woorden van Van der Peet/Steenmeijer (p. 399): 'Hij verbond de vensterrijen door zware omlopende borstweringen, die op de hoeken werken als balkons. Ook plaatste hij de vensters dieper in de gevels, waardoor de tussenliggende muurdammen sterker gingen spreken. Boven de vensters van de bovenste verdieping bracht hij aan de lange gevels bij wijze van afsluiting een zwaar overstek aan.' Iedere zijde is vrijwel over de volledige lengte beglaasd, alleen ter hoogte van de hoeken is het muurwerk gesloten. Vanaf de bovenste (vijfde) verdieping bestaan de gevels alleen nog uit blind bakstenen muurwerk; de telefoonzaal hierachter ontving licht via de ramen aan de binnenplaats en via legramen, omdat 'zijlicht hinderlijk is voor de bediening van de toestellen' zoals Crouwel schreef. Het hoog opgetrokken muurwerk zorgde ervoor dat de ontworpen, maar uiteindelijk nooit gerealiseerde enorme glaskap over de centrale hal en de lichtkappen over de zijbeuken vanaf straat niet te zien waren.

Tijdens de bouw werd er tot op het laatste moment verder bezuinigd. Duidelijk is dat de grote lichtkap uiteindelijk nooit is gerealiseerd, er werd gekozen voor twee kleinere lichthoven gescheiden door een tussenlid. (De aanwezigheid van de kleine consoles aan de binnenplaatsgevels zijn misschien een indicatie voor het late moment waarop deze aanpassing werd bedacht.) Ook de merkwaardige 'bijstortingen' aan het betonskelet laten zich waarschijnlijk verklaren uit de voortdurende wijzigingen. Op de plattegrond van het niet-uitgevoerde eerste

ontwerp is goed te zien dat de gevels iets terugwijken ten opzichte van de hoekpartijen; de vensters sloten aan op de kolommen van het betonskelet, het 'zigzaggende' vensterverloop van de middenstukken aan de beide korte kanten bleef binnen de rooilijnen. Op de plattegrond die Crouwel in 1925 publiceert is echter te zien de gevels meer naar buiten zijn geplaatst ten opzichte van de kolommen, nu staan de hoeken van het gebouw juist 'naar binnen'.

De oorspronkelijke, zeer krachtige gevelarchitectuur werd geleidelijk aan aangetast. Om een nieuwe lichtbron aan te boren werden vensters gemaakt in het gesloten muurwerk ter hoogte van de vijfde verdieping. Aan de Nieuwezijds Voorburgwal-kant gebeurde dit in twee fasen: de middelste drie vensters hebben een andere overspanning dan de andere doorbraken. Op een foto uit 1956 is nog net te zien dat de glaskap aan de Paleisstraat nog bestaat en dat het muurwerk aan de paleiskant nog niet doorbroken is. Op een latere afbeelding zijn daar drie vensters gemaakt. Uiteindelijk is al het bakstenen muurwerk rondom doorbroken met vensters. Een vergelijking tussen de voor- en de naoorlogse foto's leert hoe wezenlijk deze verandering is voor de architectonische 'uitstraling' van het gebouw. Minder opvallend, maar even verstrekkend was de vervanging van de ramen door nieuwe 'dubbel glas'-exemplaren waarbij de oorspronkelijke indeling weliswaar vrijelijk werd nagevolgd, maar de uitvoering in veel dikkere profielen ervoor zorgde dat de verfijning van de oorspronkelijke stalen ramen compleet verloren ging.

De doorsneden van Crouwel geven aan hoe zorgvuldig hij de glaskappen van de hoofdbeuken en de binnenplaats heeft ingepast in het 'gelaagde' beeld van de architectuur en het stadsbeeld. Vanuit het noorden in de Nieuwezijds Voorburgwal en vanuit het zuiden in de Spuistraat kon de luie kaphelling alleen op de hoofdbeuken van het gebouw geen uitkomst bieden omdat de zichtlijnen vanuit die richtingen beide de tweehonderdvijftig meter overschrijden! De oplossing van Crouwel geeft aan dat dit gebouw geen tekentafelproduct was. Hij nam in zijn ontwerp een borstwering op die de overkapping van de binnenplaats uitdrukkelijk ook vanuit die lange zichtlijnen aan het oog onttrok. Deze muren staan zover naar binnen dat ze geheel uit de zichtlijnen in de nabijheid van het gebouw verdwenen. Gezien vanuit de twee lange zichtlijnen werden de borstweringen als vanzelfsprekend in het totaalbeeld opgenomen.

Tot slot nog een opmerking over het 'daklandschap'. In de jaren vijftig is een kantine op het dak gebouwd, die inmiddels alweer is verdwenen; later werden verschillende installaties op het dak geplaatst. Op het ogenblik resteren van al deze opbouwen alleen nog een scherm en afdak rond niet meer aanwezige installaties, alsmede een uit zijn krachten gegroeide opbouw ter hoogte van het trappenhuis aan de Spuistraat.

Tot slot

Dat het voormalige Rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefoonbedrijf staat op de plek waar het staat, heeft alles te maken met het gegeven dat het ontworpen is als een uitbreiding van het tegenoverliggende Post- en Telegraafkantoor. In tegenstelling tot verschillende contemporaine gebouwen in de nabije omgeving die uitdrukkelijk wel 'de hoogte' in gingen is het 'Telecomgebouw' niet ontworpen als 'vertikaal stadsbaken'. De architectuur is doelbewust 'laag' en horizontaal gehouden; rijksbouwmeester Joseph Crouwel hield waarschijnlijk zelfs rekening met de lange zichtlijnen. In de tijd dat Nederlandse architecten graag te rade gingen bij Frank Lloyd Wright wist Crouwel diens invloed een 'eigen wending' te geven. De opzet van (kantoor)galerijen rond een centrale hal was inmiddels bekend; de vormgeving van de gevels is vooral ingegeven door Crouwels eigen inzichten. Met name bijzonder is dat de rijksbouwmeester het gebouw - bij een vrijwel gelijkblijvende plattegrond - een geheel andere, 'modernere' en toch overtuigend-samenhangende architectonische uitstraling weet te geven. Het resultaat is - achteraf beredeneerd - een volstrekt uniek gebouw dat volkomen thuis hoort op de plek waar het staat. Idealiter wordt het 'daklandschap' weer leeg geruimd en worden de borstweringen ter hoogte van de vijfde verdiepingen weer dichtgezet, de achterliggende ruimten krijgen - zonodig - weer licht

van boven. Het voormalige rijkskantoorgebouw voor het Geld- en Telefoonbedrijf is waarlijk uniek, ieder verbouwingsplan dient daar rekening mee te houden.

Bronnen en literatuur

Archief Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam

Beeldbank Gemeentearchief Amsterdam

Nederlands Architectuurinstituut Rotterdam, archief J. Crouwel

J. Crouwel, 'Ontwerp voor het rijkskantoorgebouw voor Geld- en Telefoonbedrijf te Amsterdam, *Bouwkundig Weekblad* 46 (1925), 96-99

Corjan van der Peet en Guido Steenmeijer, *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, 397-399

Izak Salomons, 'Telecomgebouw miskende schoonheid', *Het Parool* 17 februari 1989

Gerrit Vermeer en Ben Rebel (red.), *d'Ailly's Historische Gids van Amsterdam*, Den Haag 1992